

УДК 930.2:281.9 [291.68] (477.5) «180/184»

Я. А. Івлєва

*Євпаторійський інститут соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)*

СТАТИСТИЧНІ ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТАНТІВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Розглянуто особливості статистичних джерел, виявлено основні групи статистичних документів з історії духоборів, молокан і скопців Таврійської губернії в першій половині XIX ст. З'ясовано механізм збирання та обробки статистичної інформації в регіоні, визначено рівень її достовірності.

Ключові слова: статистичні джерела, архівні документи, сектантство, духобори, молокани, скопці, Таврійська губернія.

Рассмотрены особенности статистических источников, выявлены основные группы статистических документов по истории духоборов, молокан и скопцов Таврической губернии в первой половине XIX в. Выяснен механизм сбора и обработки статистической информации в регионе, определен уровень ее достоверности.

Ключевые слова: статистические источники, архивные документы, сектантство, духоборы, молокане, скопцы, Таврическая губерния.

The features of statistical sources are considered, the main groups of statistical documents on the history of the Doukhobors, the Molocans and the Skopets of Taurian province in the first half of 19th century are detected. The mechanism for collecting and processing statistical information in the region is elucidated, the level of its authenticity is described.

Key words: statistical sources, archival documents, sectarianism, the Doukhobors, the Molocans, the Skopets, Taurian province.

Статистичні джерела як особливий вид джерел мають важливе значення для вивчення історичних явищ і процесів. Вони охоплюють досить різноманітні за змістом і формою носії відомостей, що виникли внаслідок масових обстежень, описів, переписів, запровадження стандартизованого обліку та звітності. Ці джерела включають багато різновидів, кожен з яких має свої характерні риси та особливості [21, с. 374].

Статистичні джерела за умови належного наукового їх використання дозволяють доволі точно простежити процеси, що відбувалися в минулому суспільства. Статистика дає змогу встановити не тільки чисельність населення, а й з'ясувати вік, народжуваність і смертність, заняття, рівень добробуту, етнічний склад, розселення та ін., а також – найважливіше для нас – конфесійну приналежність. Статистичні джерела не лише висвітлюють чисельність сектантів у Таврійській губернії, а й дозволяють узагальнити це явище у межах регіону, у цифрових показниках засвідчують масштаби та динаміку поширення сект духоборів, молокан і скопців. А разом з іншими історичними джерелами статистика дозволяє всебічно та об'єктивно розкрити історію таврійських православних сект.

З самого початку особливістю статистичних джерел було свідоме їх створення із заздалегідь визначеною метою. Ці джерела виникли внаслідок практичних потреб суспільства і влади. У Російській імперії статистичну інформацію збирали з метою виявити стан розвитку різних сфер життя. Це у свою чергу давало можливість оцінювати ефективність ухвалених владою рішень і спонукало до їхнього вдосконалення. У першій половині XIX ст. статистика в Росії перебувала на ста-

дії свого становлення. У різних регіонах імперії процес формування статистичних джерел (а відтак їх зміст і обсяг) був нерівномірним. Таврійська губернія не стала винятком.

Дослідженню можливостей статистичних джерел сьогодні приділяють увагу багато вчених-джерелознавців [1; 21; 23–24]. Вивченню статистичних джерел з історії Таврійської губернії присвятили свої праці кримські дослідники [2; 22]. Науковці розглядають як опубліковані джерела, так і матеріали, що досі залишаються неопублікованими і перебувають на зберіганні в архівах. Зауважимо, що з проблеми таврійського сектанства досліджуваного часу статистичні джерела представлені передусім архівними документами, які систематизовано містять дані щодо духоборів, молокан і скопців, не розрізняючи їх. Це пояснюється тим, що царський уряд не бачив суттєвих відмінностей між цими сектами та пропонував звітувати про їх загальну чисельність (нарівні з іншими інакодумцями, зокрема старовірами). Загалом названі секти православного походження у першій половині XIX ст. становили помітне явище суспільно-політичного та релігійного життя Таврійської губернії. Їх представники оселилися в краї на початку століття і до 1840-х рр. не тільки розгорнули там активну проповідницьку діяльність, а й відіграли помітну роль у господарському освоєнні регіону і неабияк посприяли поживленню в ньому суспільного життя.

Статистичні джерела з історії духоборів, молокан і скопців Таврійської губернії у першій половині XIX ст. представлені всепідданнішими звітами губернаторів, статистичними таблицями та поіменними списками сектантів. Звіти губернаторів логічніше було б визначити як описово-статистичні джерела, оскільки вони супроводжуються значною текстовою частиною. Однак стосовно православних сектантів текст звітів включає лише перерахування чисельності населення сектантів у різних місцях Таврійської губернії, тому їх можна віднести до статистичних джерел. Що ж до статистичних таблиць, то маємо підстави відносити їх до справочинних джерел, однак вважаємо доцільним віднести їх саме до статистичних, оскільки це єдині джерела з історії таврійських сектантів, які в концентрованому вигляді надають детальну статистичну інформацію стосовно духоборів, молокан і скопців.

Оскільки особливості складання статистичних документів зумовлювалися метою збирання інформації, а влада була зацікавлена в детальній регламентації майже всіх сфер життя суспільства, то сектанти мали пріоритетне місце у спектрі питань, щодо яких збирали статистичні дані. Широкомасштабне збирання відомостей було покладено на МВС, до якого з початку XIX ст. стали надсилати *губернаторські звіти* (з 1838 р. їх подавали безпосередньо імператору). Звіти мали складатися щорічно, але з огляду на певні події надходження їх було нерегулярним. Так, наприклад, на початку 1830 р. Таврійський губернатор отримав з департаменту поліції виконавчої МВС розпорядження з вимогою надіслати до міністерства звіти за 1826 та 1827 рр., на що й повідомив, що вони не були складені через труднощі, пов'язані з війною та епідемією чуми [3, арк. 1–2]. Звіти губернаторів відклалися переважно у фондах РДІА, у місцевих архівосховищах копії звітів збереглися епізодично.

Формуляр цих документів складався з трьох розділів (у різні часи кількість їх змінювалася): суд, поліція; господарство; загальні відомості. Інформація про сектантів зосереджувалася в останньому розділі. Пункти звіту, які стосувалися інакодумців, зазвичай були сталими. Повідомлялося про місця проживання сектантів, головні події їхнього життя, перехід у православ'я; наводилися статистичні дані. Більш важливими для нас є додані до звітів таблиці з цифровими показниками еволюції чисельності сект. Вони подавалися у відомості № 25, формуляр якої включав чотири колонки: у першій наводилися назви повітів, а в трьох інших – відомості щодо розкольників і сектантів. Кількість духоборів і молокан

позначали в останній колонці – «*неприемлющих священство и непоклоняющихся иконам*». Відповідно до кожної категорії подавалася чисельність чоловічого та жіночого населення. Майже кожна таблиця супроводжувалася примітками, де доволі детально пояснювалися зміни у кількісному складі сектантів і окремо наводили число і локалізацію скопців у губернії. Інформативними є документи 1840-х рр. щодо переселення духоборів до Закавказзя. Зокрема, за даними звітів протягом 1841–1845 рр. було переселено 4988 духоборів [8, арк. 61 зв.–62; 9, арк. 29; 10, арк. 83 зв.; 11, арк. 36 зв.], однак у звіті за 1845 р. підсумовано, що загалом було виселено з губернії 4996 осіб (а 293 духобори перейшли у православ'я) [11, арк. 37]. Хоча й розбіжності в цифрах є незначними, дані звітів все ж таки потребують перевірки. Також документи вказують на переселення молокан до Закавказзя (зокрема, у 1844–1845 рр. виїхало з губернії 1063 особи [10, арк. 83; 11, арк. 77]).

Найпотужніший пласт статистичних документів щодо православних сект Таврійської губернії першої половини XIX ст. складають *статистичні таблиці*, що зберігаються у фондах Державного архіву в Автономній Республіці Крим. Таблиці мали назву «*відомостей щодо старообрядців і розкольників різних згод і сект*», які щорічно подавали на ім'я імператора. Складання відомостей зі статистичними даними про сектантів у всіх губерніях було ініційоване височайшим повелінням від 26 лютого 1826 р. Цей документ зобов'язував губернаторів щороку до 1 січня надавати до МВС відомості щодо чисельності старообрядців і сектантів [25, с. 99]. Таврійський губернатор з цього приводу також отримав циркуляр міністра внутрішніх справ, у якому підкреслювалася необхідність збирати дані таємним чином, залучаючи до процесу збирання інформації посадовців і священників різних міст і сіл губернії [12, арк. 4–4 зв.].

Ця ж необхідність таємно збирати відомості (аби ці дії не дійшли до відома сектантів) повторювалася в циркулярі міністра від 29 березня 1826 р. [12, арк. 6]. Він також зобов'язував губернаторів подавати дані не додержуючись річного терміну, а одразу по отриманні цих даних з кожного повіту (такі справи належали до термінових, що проявлялося в позначці на конверті «у власні руки таємно»).

Згодом вийшло височайше повеління від 3 липня 1826 р. про ліквідацію Особливої канцелярії міністра внутрішніх справ і створення III відділення Власної його величності канцелярії. Унаслідок цього губернатори отримали циркуляр від 9 серпня 1826 р., згідно з яким вони мали надсилати статистичні відомості до III відділення імператорської канцелярії, а до МВС надавати копії документів [25, с. 99].

Таким чином, з 1826 р. почали складати відомості, що стосувалися вже безпосередньо сектантського питання. Поданню відомостей про старообрядців і сектантів зазвичай передував рапорт губернатора на ім'я імператора, у якому повідомлялося про надсилання відомості. Засвідчена копія відомості разом із супроводжувальним відношенням губернатора направлялася до МВС.

Основою для складання відомості з чисельністю сектантів по губернії були дані, отримані від повітових чиновників. Періодично губернатор нагадував їм про необхідність подання таких документів, іноді навіть неодноразово. Для них термін подання відомостей визначався до 5 грудня [12, арк. 7 зв.]. Від кожного місцевого посадовця губернатору надсилався рапорт, навіть якщо в місті або повіті не було сектантів. У разі наявності поселень останніх додавалася відомість про їх чисельність.

Загалом у фонді канцелярії Таврійського губернатора виявлено 135 рапортів, поданих від повітових органів влади (5 із них дублюються), а також 69 відомостей зі статистичними даними щодо духоборів, молокан і скопців (ще три відомості виявлено щодо таврійських старообрядців).

Основними авторами рапортів були Феодосійський поліцмейстер, начальник ногайців, земські справники (окремої уваги заслуговує діяльність Мелітопольського справника) і городничі. Хронологічно рапорти охоплюють майже всю другу чверть XIX ст., переважна їх частка припадає на 1833–1834, 1841, 1850–1851 рр. Загалом рапорти є малоінформативними (за окремими винятками), переважно вони лише повідомляли про подання відомості, іноді – про причини затримки подання відомостей та хід збирання даних. Майже половина рапортів (65) присвячена оповіщенню губернатора про відсутність у певних містах і повітах сектантського населення. Аналіз змісту рапортів показав, що протягом першої половини XIX ст. сектантів зовсім не було в Євпаторії, Бахчисарі, Карасубазарі; Євпаторійському, Перекопському, Феодосійському повітах тощо.

Конкретні цифрові дані щодо чисельності сектантів містяться у щорічних відомостях. До циркуляру від 26 лютого 1826 р. додавався зразок відомості, який довгий час був сталим [12, арк. 5]. У назві обов'язково вказувалися губернія та рік складання. Сама відомість включала такі пункти: 1) «Старообрядцов приемлющих священство»; 2) «Раскольников разных сословий неприемлющих священства, но поклоняющихся иконам»; 3) «Духоборцов, Малаканов и Иконоборцов, неприемлющих священства и непоклоняющихся иконам»; 4) «Субботников или Жидов, приемлющих вместо крещения обрезание»; 5) «Скопцов». Пункти розподілялися окремо для міст і повітів. Указані групи інакодумців розподілялися також за соціальним статусом – «різних станів» і «поміщицьких селян», по кожній з цих категорій подавалася чисельність чоловічого та жіночого населення.

Пізніше формуляр відомостей змінювався, насамперед це стосується відомостей повітових органів влади (особливо Мелітопольського земського суду). Вочевидь, такі зміни вносилися у відповідь на динамічні процеси, що проходили в сектантському середовищі (зокрема, виселення їх за межі Таврійської губернії). Так, формуляр відомостей по Мелітопольському повіту за 1831, 1832, 1833, 1834, 1836 рр. характеризується наявністю п'яти колонок: назва поселень (духоборських і молоканських); кількість населення на початок поточного року; число прибулих; кількість померлих або навернених в православ'я; чисельність на кінець поточного року. Логічно, що останній показник мав бути однаковим з другим показником у відомості на наступний рік, однак це в документах простежується не завжди.

Схожим є формуляр відомостей по м. Сімферополь за 1834 р., який включає 4 колонки: чисельність населення на початок поточного року; число нових сектантів; загальна кількість; число навернених у православ'я. Такий же формуляр характерний для числа сектантів по м. Бердянську за 1836 р.

Для одного й того ж року – 1841 – маємо відомості різних повітових органів влади, складені за відмінними формулярами. Зокрема, відомість Оріховської міської поліції складена за зразком 1826 р., однак не містить останнього пункту (дані щодо скопців) [18, арк. 2]. Відомість Дніпровського земського суду першим пунктом подає дані стосовно скопців, другим – безпопівців, далі характеризує розкольників із поміщицьких селян та, нарешті, кількість розкольницьких церков, скитів і монастирів (з кількістю осіб в старообрядницькому монастирі) [18, арк. 6–6 зв.]. Ще більш цікавою є відомість щодо сектантів Мелітопольського повіту, яка окремо виділяє духоборів, молокан і шалапутів (скопців), локалізуючи їх певними місцями проживання, причому чисельність населення подає за статевою ознакою. Крім того, останньою колонкою наведені дані про кількість молитовних будинків сектантів та їх розташування, а в примітках зазначено, що в інших поселеннях сектанти моляться в приватних будинках або хлівах [18, арк. 21 зв.–22]. Відомість Алешковського городничого хоча й додержується розподілу іншодумців на поміщицьких селян та сектантів різних станів, однак по суті наводить іменний список старообрядців і скопців із позначенням їхнього віку [18,

арк. 24]. Загальна відомість по Таврійській губернії виокремлює лише сектантів різних станів і подає дані за окремими течіями (6 позицій) по містах і повітах губернії [18, арк. 32].

Крім того, 1841 р. датується відомість щодо народжених, померлих і повернутих у православ'я розкольників з числа казенних селян, подана Таврійською палатою державного майна [18, арк. 36 зв.–37]. Цей документ є надзвичайно інформативним (і єдиним з-поміж усіх виявлених статистичних джерел). Відомість містить 7 питань обліку із позначенням округу та волості; чисельності населення на 1 січня 1841 р.; кількості народжених в 1841 р.; у тому ж році померлих; навернених у православ'я; висланих за Кавказ у 1841 р.; чисельності населення на 1 січня 1842 р. За цими показниками населення диференційоване на окремі секти (цікаво, що старообрядці в документі не названі) та за статевою ознакою. Загальна чисельність сектантів за даними відомості складає 6941 осіб. Важливо, що відомість указує на число виселених у Закавказзя духоборів – 794 особи (з числа першої партії переселенців). За даними відомості, місця поселення духоборів і молукан зосереджувалися в Мелітопольському окрузі, а скопців – у Дніпровському.

Наприкінці першої половини XIX ст. у відомостях стала усталеною традиція розподіляти статистичні дані за окремими сектами (попівці; безпопівці; молукани, духобори, іконоборці; суботники та жидуючі; скопці, шалапути та інші, хто дотримуються скопецтва; загальна чисельність). Такі відомості виявлені для м. Алешки за 1850 р., Бердянського повіту за 1850–1851 рр. та загалом Таврійської губернії за 1850 р.

Загалом виявлені нами внаслідок архівної евристики щорічні відомості, подані від повітових органів влади Таврійській губернії, охоплюють 1827, 1830–1834, 1836, 1841, 1850 рр. [4–7; 12–13, 16–19]. Крім того, віднайдено дві відомості зі статистичними даними щодо сектантів м. Феодосії (датовані 1827 і 1831 рр.) [14–15]. За даними відомостей чисельність сектантів була незначною у Сімферополі, Феодосії, Перекопі, Оріхові, Алешках, Сімферопольському повіті. Компактні ж і значні за чисельністю поселення духоборів і молукан зосереджувалися переважно в Мелітопольському повіті, де вони й були поселені в першій чверті XIX ст. Цей факт детально ілюструють відомості, подані від Мелітопольського земського справника. Загальні відомості по Таврійській губернії (на ім'я імператора) виявлено в кількості восьми й датуються вони 1830–1834, 1836, 1841 і 1850 рр.

Зазначимо, що використання цих відомостей для дослідника православних сект створює низку труднощів. По-перше, сектанти показані у відомості разом зі старообрядцями (попівцями і безпопівцями – відповідно перший і другий пункти), що створює певну плутанину й утруднює їх облік. Цей факт свідчить про те, що влада не бачила особливих відмінностей між старообрядцями й сектантами (це позначилося й у назві документа – *«старообрядцы и раскольники разных согласий и сект»*). По-друге, духобори та молукани об'єднані в одній номінації (крім того, туди ж включені іконоборці) за критерієм невизнання ними інституту священства й відкидання необхідності поклоніння іконам. Це утруднює визначення їх чисельності за окремими сектами, що можна зробити лише за наявності вказівок на локалізацію їх поселень (духоборських і молуканських). До того ж, назви «молукани» і «іконоборці» в документах першої половини XIX ст. часто ототожнювалися. По-третє, відомості рясніють арифметичними помилками щодо загальної чисельності населення, що помітно знижує рівень достовірності інформації. На цьому аспекті слід зупинитися детальніше.

Достовірність інформації, що подавалася до Петербурга, дозволяє з'ясувати зіставлення даних відомостей городничих і справників з даними загальних відомостей по губернії. Безумовно, більшої довіри заслуговують цифрові дані, представлені в документах повітових органів влади (тобто ті, що збиралися на місцях). Вони є первинними по відношенню до загальних відомостей по всій губер-

нії, що склалися вже в губернаторській канцелярії. Однак аналіз цих відомостей показав, що не завжди земські справники точно виконували арифметичну дію додавання, виводячи загальну суму. Так, у відомості щодо чисельності сектантів по Мелітопольському повіту в 1831 р. справник помилково визначив загальну кількість духоборів і молокан – 4198 осіб (2054 чоловіків й 2144 жінок) [5, арк. 13–13 зв.]. За нашими підрахунками – на основі даних відомості – в повіті проживало 3890 духоборів і молокан (1934 чоловіків і 1956 жінок). Ці дві помилки були механічно перенесені до загальної відомості по Таврійській губернії [5, арк. 14 зв.–15], таким чином замість 4323 осіб (2159 чоловіків і 2164 жінок) у відомості помилково визначена загальна кількість – 4531 особа (2279 чоловіків і 2252 жінок). Цікаво, що наступного року у відомості по Мелітопольському повіту одна помилка виправлена й зазначено правильне число, а друга знову ж механічно перенесена, що відбилося в загальних підрахунках [6, арк. 23–13 зв.].

Так само неточно підраховано дані у відомості по Мелітопольському повіту за 1834 р. – чисельність чоловічого населення в поселеннях духоборів визначена з помилкою в 30 осіб (2087 замість 2057) [16, арк. 2–2 зв.], яка також перенесена до загальної відомості по губернії [16, арк. 25 зв.–26]. У відомості за 1836 р. помилка є менш значною – різниця складає всього три особи (за відомістю в Мелітопольському повіті проживало 2232 чоловіки-духобори, за нашими підрахунками – 2229) [17, арк. 3]. У відомості Бердянського земського суду помилка в підрахунках молоканського населення складає 12 осіб (замість 1381 чоловіків і 1430 жінок указано 1391 і 1432 відповідно) [19, арк. 21 зв.–22]. Інші органи повітової влади працювали сумлінніше – в поданих від них відомостях помилок майже не виявлено (не дивно, з огляду на невелику кількість сектантів у інших повітах).

Наступним етапом обробки статистичних даних було узагальнення їх у канцелярії Таврійського губернатора. Ця процедура також не завжди була точною. Так, у відомості по Таврійській губернії за 1836 р. губернатор завищив кількість розкольників і сектантів – 4953 особи (2501 чоловік і 2452 жінки) [17, арк. 15–15 зв.], а за нашими підрахунками – 4920 осіб (2486 чоловіків і 2434 жінки). Цікаво, що в окремих випадках дані відомостей занижувалися, наприклад, при визначенні чисельності скопців у губернії в 1841 р. (у відомості зазначено лише три особи [18, арк. 32], тоді як у поіменних списках їх значиться 32).

На жаль, перевірити всі дані в загальних відомостях за 1834, 1836, 1841, 1850 рр. неможливо, оскільки у справах немає окремих відомостей від повітових органів влади. Так, за 1834 р. немає відомості по м. Перекопу; за 1836 р. – по Дніпровському та Сімферопольському повітах й м. Перекопу; за 1841 р. – по Дніпровському повіту, м. Феодосії; за 1850 р. – по м. Бердянську. І навпаки, за відсутністю загальної відомості по Таврійській губернії за 1851 р. документи повітових органів влади набувають особливої цінності.

Таким чином, щорічні відомості про сектантів є досить інформативними, однак, на жаль, вони представлені далеко не за всі роки. Крім того, у документах доволі часто зустрічаються помилки та неточності, що потребує пильної уваги дослідників.

Поіменні списки сектантів є важливою складовою комплексу статистичних джерел. І хоча вони є менш інформативними, ніж статистичні таблиці, списки мають визначальне значення для розгляду історії таврійських православних сект. Принципово, що документи подають склад населення за окремими сектами. Щодо скопців списки містять дані за такими ознаками: ім'я, прізвище, вік, час і обставини оскоплення. Важливо, що разом з цим обов'язково вказувалося, чи були скопці засуджені та якими судовими інстанціями. Стосовно духоборів і молокан поіменні списки репрезентовані переліками народжених та померлих. Вони вказують на місце події, вік (для померлих), дату й наявність свідків (для народжених). На-

приклад, за даними списків, у 1841 р. у Таврійській губернії проживало 32 скопці [18, арк. 7–7 зв., 34]; того ж року народилося 134 духобори та 162 молокани [18, арк. 52–65 зв.], відповідно померло 113 й 101 [18, арк. 40–50]. А поіменний список 1852 р. налічував двох скопців (чоловіка та жінку віком 65 і 83 роки відповідно) у м. Алешках, які були оскоплені ще в 1818 р. [20, арк. 5]. Окрему підгрупу документів складають списки переселенців, які прибували до губернії й виселялися за її межі. Вони відображають статевовіковий склад сектантів і регіони поширення сект.

Таким чином, статистична звітність місцевих органів влади перед вищими інстанціями була доволі розвиненою. Це відбилося в наявності цілих блоків архівних справ, в яких вміщено відомості про чисельність таврійських сектантів. Вони стосуються всіх трьох сект (духоборів, молокан і скопців) і характеризують чисельність їх представників за низкою показників: прізвищ та імен, статі, віку, сімейного стану, місць розселення тощо. Попри деякі неточності та плутанину, виявлені в документах (унаслідок обробки статистичної інформації), загалом вони мають важливе значення для висвітлення історії сектантства Таврійської губернії. Залучення цих документів до джерельної бази дослідження сектантської тематики допоможе відтворити цілісну картину функціонування сект духоборів, молокан і скопців на території Таврійської губернії в першій половині XIX ст.

Бібліографічні посилання

1. **Атаманенко В.** Документи Литовської Метрики як джерело вивчення еволюції джерел статистичного характеру / В. Атаманенко // Наук. записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Вип. 17. – С. 5–19.

2. **Бобков В. В.** Розвиток статистичних досліджень в Таврійській губернії в XIX – на початку XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Бобков. – Д., 2004.

3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф. 26, оп. 1, спр. 5910, 4 арк.

4. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 6488, 24 арк.

5. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 7127, 16 арк.

6. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 8267, 28 арк.

7. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 9984, 30 арк.

8. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 13167, 148 арк.

9. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 14015, 48 арк.

10. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 14476, 103 арк.

11. ДААРК. – Ф. 26, оп. 1, спр. 15011, 83 арк.

12. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 241, 16 арк.

13. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 253, 5 арк.

14. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 398, 3 арк.

15. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 447, 3 арк.

16. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 528, 26 арк.

17. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 657, 17 арк.

18. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 829, 65 арк.

19. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 1280, 37 арк.

20. ДААРК. – Ф. 26, оп. 4, спр. 1372, 9 арк.

21. Історичне джерелознавство : підр. / Я. С. Калакура (кер. авт. кол.), І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2003.

22. **Непомнящий А. А.** Історія і етнографія народів Крима: Бібліографія і архиви (кінець XVIII – начало XX века) / А. А. Непомнящий; отв. ред. Л. А. Дубровина, вступ. ст. В. Ф. Шарапы. – Симферополь, 2001.

23. **Привалко Т. В.** Обліково-статистичні джерела з історії дворянства лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т. В. Привалко. – К., 2007.

24. **Святець Ю. А.** Українське селянське господарство в роки нової економічної політики (статистичні джерела та методи дослідження) : автореф. дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ю. А. Святець. – Д., 2008.

25. Собрание постановлений по части раскола. – СПб., 1858.

Надійшла до редколегії 30.01.2012

УДК 930.272

Ю. Г. Стенько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАЛЕОГРАФІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ XIX–XX ст.

Проаналізовано спеціальну історичну літературу щодо загального розвитку палеографії на теренах України, з'ясовано відмінності українського, білоруського та російського скоропису.

Ключові слова: палеографія, скоропис, письмо, літери, історія.

Проанализирована специальная историческая литература о развитии палеографии на просторах Украины, выяснены отличия украинской, русской и белорусской скорописи.

Ключевые слова: палеография, скоропись, письмо, буквы, история.

The special historical literature on progress of paleography on open spaces of Ukraine is analysed, differences Ukrainian, Russian and Belorussian cursive writings are found out.

Key words: paleography, cursive writing, handwriting, letters, history.

Питання про час виникнення писемності на Русі давно цікавить істориків. Для відповіді на це питання використовуються відомості, що містяться в писемних джерелах (літописах, вістях іноземців), а також археологічні джерела.

Метою статті є простежити, як у вітчизняній історіографії відбувалося дослідження українського письма. Актуальність теми полягає в тому, щоб з'ясувати, чи достатньо вивчене питання про формування, становлення та еволюціонування українського письма на сучасний момент розвитку української науки.

Із XI ст. починається літописання і, зокрема, в «Повести временных лет» передається зміст договорів Київської держави з Візантією, князів Олега в 911 р. й Ігоря в 944 р. Договірні відносини з греками, згідно зі свідченнями літопису, були і раніше: у 876 р. було укладено договір з греками [5]. Договори уклали і з іншими народами, наприклад, князя Володимира з волзькими болгарами, про якого згадує Київський літопис під 985 і 1006 рр. У договорі 911 р. згадується про вживання русичами письмових заповітів, у договорі 944 р. – про надання грамот руським кораблям, що вирушали до Візантії [4]. До XI ст історична наука відносить виникнення писемної пам'ятки права «Русская правда» (1030–1040 рр. «Правда Ярослава», 1054, 1074 рр. – «Правда Ярославичей») [18; 19]. Із XI ст. до нас дійшли такі пам'ятки писемності, як Остромирове Євангеліє (1056, 1057 гг), та збірки повчальних статей 1073, 1076 рр., пам'ятка староруської епіграфіки Тмутараканський камінь, з надписом про вимір ширини Керченської протоки (1068 р.) [10].

Наведені дані свідчать про те, що писемність існувала вже в цей період і використовувалася і як засіб запису, і як засіб обміну кореспонденцією (листування),